

МІЖНАРОДНИЙ КУЛЬТУРНО-КОМУНІКАТИВНИЙ ОБМІН: ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО ПОЛЯ ТА ДЕФІНІЦІЙ

Аналізуються стан та перспективи взаємозв'язків у культурно-комунікативних галузях. Головний об'єкт аналізу — функціонування ЮНЕСКО в зазначених сферах.

Ключові слова: *культура, наука, творчість, фольклор, комунікації, інформація, культурна спадщина, культурне різноманіття, культурні цінності, правове поле.*

Анализируется состояние и перспективы взаимосвязей в культурно-коммуникативных отраслях. Главный объект анализа — функционирование ЮНЕСКО в указанных сферах.

Ключевые слова: *культура, наука, творчество, фольклор, коммуникации, информация, культурное наследие, культурное разнообразие, культурные ценности, правовое поле.*

The state and tendencies of interdependences in the culture-communicative spheres are analyzed. The main objekt of the analysis is the functioning of the UNESCO in the up mentioned spheres.

Key words: *culture, science, creativity, folklore, communications, information, cultural heritage, cultural variety, lawful field.*

Велику роль в усуненні протиріч, притаманних глобальному процесу взаємопроникнення культур, відіграє Організація Об'єднаних Націй, яка розглядає культурний і науковий обміни, міжкультурні комунікації як важливі елементи в досягненні миру й розвитку.

Так, Конвенція ЮНЕСКО від 1970 р. забороняє незаконний імпорт, експорт і передачу культурної власності, а конвенція 1995 р. сприяє поверненню в країну вкрадених або незаконно вивезених культурних цінностей [11].

Як відомо, культурна діяльність ЮНЕСКО спрямована на:

- підтримку культурних аспектів розвитку;
- сприяння творчості та творчому началу;
- зберігання культурної належності й усних традицій;
- пропаганду книг і читання.

ЮНЕСКО — світовий лідер у сприянні свободи преси та плюралістичного незалежного характеру засобів масової інформації. У своїй основній програмі в цій сфері вона прагне підтримувати вільний потік інформації та зміцнювати культурологічні комунікаційні можливості країн, що розвиваються, особливо в умовах світової кризи [5; 11; 13].

У рекомендаціях ЮНЕСКО «Про міжнародний обмін культурними цінностями» (Найробі, 26 листопада 1976 р.) зазначено: Генеральна конференція ООН з питань освіти, науки і культури

нагадує, що культурні цінності є основними елементами цивілізації і культури народів. Підкреслюється, що розширення та зміцнення культурних обмінів, забезпечуючи повніше взаємне ознайомлення з досягненнями в різних сферах культури, сприятиме збагаченню різних культур при повазі самобутності кожної з них, а також цінності культур інших народів, що в сукупності складає культурну спадщину всього людства. Взаємний обмін культурними цінностями є потужним засобом зміцнення взаєморозуміння і взаємоповаги між народами з того моменту, як він забезпечується юридичними, науковими та технічними умовами, що запобігають незаконній торгівлі й нанесенню шкоди цим цінностям. При цьому під «міжнародним обміном» ЮНЕСКО розуміє будь-яку передачу прав власності, використання або зберігання культурних цінностей між державами або культурними установами різних країн — будь-то у формі надання в тимчасове використання, передання на зберігання, продаж або дарування такої власності, що здійснюється в умовах, які можуть бути узгоджені між зацікавленими сторонами.

Крім своєї головної діяльності у сфері освіти, ООН через ЮНЕСКО, зосереджує увагу на трьох інших сферах: науці, культурному розвитку (спадщина і творчість), комунікації (зокрема інформації та інформатиці) [13].

Розглянемо наукову сферу. Головна програма ЮНЕСКО по науці сприяє вдосконаленню, передачі й обміну знаннями в галузі природничих, фізичних, соціальних та гуманітарних наук. Серед міжурядових програм ЮНЕСКО такі: людина і біосфера; програма Міжурядової океанографічної комісії; природне середовище та розвиток в прибережних районах і на малих островах; програма з управління соціальними перетвореннями; міжнародна гідрологічна програма; міжнародна програма геологічної кореляції.

Крім того, за допомогою ініціатив у сфері освіти і підвищення кваліфікації, ЮНЕСКО сприяє усуненню диспропорції в розподілі наукових і технічних кадрів, 90 % із яких сконцентровані в промислово розвинених країнах.

У зв'язку з досягненнями в галузі клонування живих істот держави-члени ЮНЕСКО прийняли в 1997 р. Загальну декларацію про геном людини і права людини — перший міжнародний документ про етику генетичних досліджень. Декларація встановлює загальні етичні стандарти в галузі генетичних досліджень людини і здійснення їх на практиці, що створюють рівновагу між свободою вчених на продовження їх діяльності та необхідністю охорони прав людини й захисту людства від потенційного нехтування цих прав.

У соціальній та гуманітарній сферах ЮНЕСКО акцентує увагу на: сприянні науковим дослідженням у галузі філософії та

соціальних наук; дотриманні й пропаганді прав людини і демократії; боротьбі проти всіх форм дискримінації; поліпшення становища жінок; стимулюванні заходів із вирішення проблем молоді, зокрема просвітництва з метою профілактики СНІДу.

Стосовно іншої сфери — культурного розвитку — культурна діяльність ЮНЕСКО направлена на зберігання культурної спадщини. Відповідно до прийнятої в 1972 р. Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини, 175 держав взяли на себе зобов'язання по міжнародному співробітництву із захисту 730 визначних пам'яток культури в 125 країнах — міст, природних об'єктів, що перебувають під загрозою і занесені у відомий Перелік всесвітньої спадщини. Як зазначалося вище, прийнята в 1970 р. конвенція ЮНЕСКО забороняє незаконне ввезення, вивезення і передачу культурних цінностей, а конвенція 1995 р. сприяє поверненню культурних предметів, украдених або незаконно вивезених із країни походження [10; 17].

ЮНЕСКО також розробила проект конвенції про зберігання нематеріальної спадщини — усні традиції, звичаї, мова, музика, танці, ритуали, свята, традиційна медицина, кулінарне мистецтво та всі види традиційних ремесел. Вона розглядає можливість розробки нормативного документа, що розширює й доповнює Загальну декларацію про культурне різноманіття, прийняту в листопаді 2001 р. Її діяльність також направлена на сприяння культурним аспектам розвитку; підтримку творчості та творчої діяльності; зберігання культурної ідентичності й усних традицій; пропаганду книг і читання.

Однією з умов подальшого культурного розвитку, як відомо, є наявність культурного різноманіття. Для ЮНЕСКО сприяння культурному різноманіттю — головний стратегічний пріоритет у сфері культури. Устав цієї організації ставить перед організацією два завдання: «забезпечити державам-членам зберігання своєрідності їх культури» та «сприяти вільному поширенню ідей словесним і образотворчим шляхом». Тому ЮНЕСКО прагне до створення міжнародного клімату, оснований на рівності всіх культур, захисті культурної спадщини, поваги культурних прав та підтримки міжкультурного діалогу.

Вона, вирішуючи зазначене завдання, у 2001 р. одностайно приймає Загальну декларацію про культурне різноманіття, яка стала першим міжнародним правовим інструментом, присвяченим культурному різноманіттю. Крім того, 20 жовтня 2005 р. у Парижі ЮНЕСКО прийняла Конвенцію про охорону та підтримку різноманіття форм культурного самовираження [10; 17].

Зберігання й розвиток «загального надбання людства» — головна й кінцева мета програми сектора культури ЮНЕСКО в таких основних сферах, як: охорона всесвітньої спадщини; захист

рухомої та нематеріальної спадщини; підтримка міжкультурного та міжрелігійного діалогу; індустрія культури; захист авторського права; розвиток культурного туризму і підтримка музейної діяльності [11; 13].

Загалом сприяння культурному різноманіттю можна розглядати як один із пріоритетів ЮНЕСКО у сфері культури. Для того, щоб культурне різноманіття було продуктивним, воно має ґрунтуватися на взаємному інтересі людей, прийнятті чужої культури, діалозі і духовному взаємозбагаченню. Таким чином, саме людські взаємовідносини — залог багатства й різноманіття культур [10; 17].

Приймаючи у 2001 р. Загальну декларацію про культурне різноманіття, держави-члени ЮНЕСКО підтвердили свою прихильність культурному різноманіттю — джерелу розвитку, «яке так необхідне для людства, як біологічне різноманіття для живої природи». Вони також рішуче відхилили погляд про неминучість конфліктів між культурами та цивілізаціями.

Одночасно ЮНЕСКО створює Глобальний альянс за культурне різноманіття, який відкриває шлях новим формам партнерства між приватними та державними організаціями з метою підтримки місцевої індустрії культури (наприклад, музикантів або видавничу справу) в країнах, що розвиваються. Альянс розвиватиме нові методики, заходи та стратегії, направлені на скорочення комерційного дисбалансу в галузі товарів, що належать до сфери культури, зокрема між Північчю та Півднем, одночасно запобігаючи фактам піратства та забезпечуючи міжнародне визнання авторських прав [6; 11].

У контексті вказаної Загальної декларації про культурне різноманіття ЮНЕСКО продовжує роботу міжнародного масштабу у сфері захисту населення. Так, прийнята в 1972 р. Конвенція про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини ґрунтується на тому, що деякі цінності культурної та природної спадщини мають великий інтерес для всього світу і тому їх слід вважати частиною всесвітньої спадщини людства. Поважаючи суверенітет держав, на території яких перебувають об'єкти культурної та природної спадщини, і не обмежуючи прав власності, передбачених національним законодавством до цієї спадщини, держави-учасники Конвенції визнають, що охорона всесвітньої спадщини є обов'язком усієї міжнародної спільноти в цілому.

Як відомо, нині існує систематизований список всесвітньої спадщини, який поєднує близько 700 природних і культурних об'єктів, від Тадж-Махалу в Індії до давнього міста Тімбукту в Малі, містить таке чудо природи, як Великі коралові рифи в Австралії. Так, ЮНЕСКО надає технічну допомогу в охороні таких унікальних пам'яток культури, як давня столиця Камбоджі

Ангкор та місто Фес у Марокко. Своєрідний проект здійснюється в Афганістані, де культурна спадщина є однією із найбагатших у світі.

Одночасно ЮНЕСКО не обмежується охороною пам'яток культури і природних цінностей. Велике багатство становлять різні форми нематеріальної культурної спадщини, особливо в країнах, що розвиваються: фестивалі, пісенна творчість тощо. Подібні заходи збирають представників різних країн, мов, що сприяє зростанню творчого полілогу та зміцненню солідарності нації.

Загальна декларація ЮНЕСКО про культурну різноманітність — чудовий інструмент діалогу та розвитку. Вона містить сукупність керівних принципів для створення миролюбнішого та справедливішого суспільства, що ґрунтується на взаємоповазі й терпимості. У ній закладено прагнення до визнання культурного різноманіття не просто як факту, а як інноваційного джерела новаторства, обмінів і творчості, що сприяють формуванню нового інформаційного суспільства [10].

У 2005 р. ЮНЕСКО прийняла Конвенцію про охорону та підтримку різноманіття форм культурного самовираження, яка набула чинності 18 березня 2007 р. Основною метою Конвенції є охорона й підтримка різноманіття форм культурного самовираження, втілених у «культурній діяльності та культурних товарах і послугах», які й мають стати способами віддзеркалення досягнень сучасної культури [11; 13].

Слід зауважити, що, на відміну від Декларації 2001 р., котра охоплює всі аспекти культурного різноманіття, Конвенція 2005 р. покликана координувати тільки конкретні аспекти, які викладені в статтях 8 (Предмети й послуги культурного призначення — товар особливий) і 11 (Налагодження партнерства між державним сектором, приватним і громадянським суспільством) Декларації.

Показово, що прикладом товарів культурного призначення можуть бути книги, компакт-диски, відеозаписи, фільми, відеоігри, програмне забезпечення, твори мистецтва, моделі одягу тощо. Прикладом послуг культурного призначення є організація вистав та різних культурних заходів, а також поширення інформації по темах культури і збереження таких закладів, як бібліотеки, документальні центри, музеї, театри, концертні зали й кінотеатри.

Характерно, що нині виробництво й поширення товарів та послуг культурного призначення дедалі більше відповідає вимогам економічної сфери. Однак, незважаючи на те, що їх виробництво й розповсюдження багато в чому залежать від економіки, вони не повинні використовуватися лише для отримання фінансової вигоди. Необхідно визнати, що культурні товари та послуги є, насамперед, носіями ідей, символів і способів життя і, отже, не можуть розглядатися як звичайні споживчі товари. Конвенція

2005 р. визнає такий двоїстий характер культурних товарів та послуг і закликає держави-члени ЮНЕСКО взяти всіх необхідних заходів для охорони й підтримки різноманіття форм культурного самовираження.

Одночасно Конвенція передбачає, що кожна людина мусить мати рівний доступ до всього різноманіття культурних форм. Така можливість має бути повністю реалізованою в дедалі взаємозалежному глобалізованому світі, який потребує більшої солідарності, толерантності та взаємодопомоги в цивілізаційному розвитку [9].

І, нарешті, Конвенція 2005 р. має за мету створити сприятливе середовище для того, щоб п'ять нерозривних ланок одного ланцюга — творчість, виробництво, розповсюдження, доступ та користування культурними об'єктами — були корисними й доступними всьому людству. Конвенція спрямована на створення такої правової бази, яка сприяла б виробництву, розподілу та поширенню культурних товарів та послуг різного походження, а також вільному доступу до них кожної нації, кожного громадянина.

У контексті реалізації зазначених постулатів було узаконено Всесвітній день культурного різноманіття заради діалогу та розвитку. Так, Генеральна асамблея ООН 20 грудня 2002 р. у резолюції 57/249 «Культура і розвиток» ухвалила проголосити 21 травня Всесвітнім днем культурного різноманіття заради діалогу та розвитку і запропонувала всім державам-членам, міжурядовим органам, організаціям системи ООН та відповідним неурядовим організаціям інформувати громадськість про цінність та важливість різноманіття культур, зокрема сприяти за допомогою просвітництва та засобів масової інформації усвідомленню позитивної ролі культурного різноманіття [15].

Слід зазначити, що Статут ЮНЕСКО покладає обов'язки сприяти «збереженню своєрідності культури» на її держави-члени. Однак нині національним культурам загрожують різні фактори: в одному разі — надзвичайний захист національної самобутності створює загрозу для культури меншин; в іншому — релігія здійснює тиск на культуру. Нарешті, майже всюди під впливом глобалізації зникають мови, втрачаються традиції, уразливі культури виявляються на узбіччі, а то й зовсім зникають. Небезпека різкого скорочення широти культурного різноманіття дуже серйозна. Увесь спектр веселки над нашою планетою неможливо звести до одного кольору і не наразити при цьому загрози культурну спадщину майбутніх поколінь та виживання людства [7].

Саме усвідомлення цього факту й визначило прийняття у 2001 р. вказаної Загальної декларації ЮНЕСКО про культурне різноманіття, котра супроводжується двадцятьма основними напрямками Плану дій і в котрій пропонується нове розуміння взаємозв'язку між різноманіттям, діалогом та розвитком. Ці три

поняття взаємопов'язані й дозволяють оптимізувати культурні ресурси людства. Затвердивши цю Декларацію, держави-члени ЮНЕСКО зобов'язалися визнавати, захищати й активно пропагувати блага, пов'язані з культурним різноманіттям, на місцевому, національному та міжнародному рівнях.

У налагодженні міжкультурного обміну в міжнародних комунікативних потоках одна із ключових ролей належить культурній спадщині. Культурну спадщину можна визначити як створені людиною культурні цінності в процесі її цивілізаційного розвитку. Причому поняття «цінність культури» не має асоціюватися безпосередньо з категоріями матеріального світу. Це лише частина культурної спадщини, яка нерозривно пов'язана з цінностями, нематеріальними за своєю природою. Ще в першій половині ХХ ст. нідерландський мислитель Й. Хейзинга зазначав, що «культура потребує певної рівноваги, гармонізації духовних і матеріальних цінностей» [18]. Отже, культурна спадщина передбачає матеріальні та нематеріальні складові, її можна розуміти через її види, зокрема менталітетний, музичний, літературний, політичний тощо.

Хоча поняття «культурні цінності» зазвичай асоціюються з артефактами, пам'ятниками та музеями, спадок людства містить і нематеріальну складову, яку можна визначити як сукупність культурних та соціальних відбиттів, оснований на традиціях, що характеризують історичні особливості різних спільнот (народностей, етносів). Такі нематеріальні форми культурної спадщини, що передаються із покоління в покоління, змінюються в часі через періодичне колективне відтворення. Вони ефемерні й до свого втілення надзвичайно вразливі. Для збереження, передачі та оновлення цих дійсно дорогоцінних активів культурної скарбниці людства, підтримки світового культурного різноманіття ЮНЕСКО створила міжнародний список «Шедеври усної та нематеріальної спадщини людства», що має репрезентативний характер. Тричі оголошувалися списки шедеврів: у 2001, 2003 та 2005 рр. Вони містять 90 шедеврів і з 107 держав світу, серед яких: карнавал Бінче (Бельгія, 2003), багатоголосний спів Грузії (2001), епічна поема «Ал-Сірах аль Хіلالійя» (Єгипет, 2003), традиційна музика Морін Хуур (Монголія, 2003), культурний простір та усна культура поселення семейських (Росія, 2001), мистецтво меддахів, розповідачів історій (Туреччина, 2003) та ін. [8].

Перша спроба надати чітке формулювання поняття нематеріальної культурної спадщини відбулася на конференції ЮНЕСКО в березні 2001 р. Нематеріальна спадщина культури була визначена як «процеси, яких навчались люди, разом зі знаннями, навичками та творчістю, які наповнюються та розвиваються ними; результати, створені людьми, а також ресурси, простір та інші

аспекти соціальної та природної дійсності, необхідні для їх підтримки; ці процеси формують у спільнот почуття спадкоємності, і важливі для культурної самобутності, і для збереження культурного різноманіття й творчості людства». На основі цього визначення можна виділити три основні категорії нематеріальної культурної спадщини, хоча межі між ними дещо розмиті.

До першої категорії належать матеріалізовані форми вираження культури або традиційного укладу життя конкретного суспільства — це елементи релігійних обрядів, традиційного господарства, способу життя, фольклору та ін. Сюди входять такі шедеври усної та нематеріальної спадщини людства, як Ляльковий театр Сицилії, Опера Кун Ку (Китай), Площа Джемаа ель-Фна в м. Маракеш (Марокко) та ін. [8].

До другої категорії входять усі індивідуальні або колективні форми вираження, в яких відсутнє фізичне втілення — це мова, спогади, пісні, традиційна музика, що не має нотного запису, та ін.

Третя категорія нематеріальної спадщини — «симбіотичні та метафоричні значення об'єктів, що складають матеріальну культурну спадщину». Кожний об'єкт, окрім фізичного, існує у вимірі смислового, що виникає із історії та інтерпретації, якими його наділяють усі інші, із можливості, вміння й таланту інтерпретуючих поєднати минуле й сьогодення. Така інтерпретація створюється спеціалізованими організаціями та закладами, зокрема музеями [3; 7].

Музеї та міжнародні організації, які їх поєднують, відіграють суттєву роль у збереженні нематеріальної спадщини культури через ведення записів, перепис та облік, завдяки чому нематеріальна культурна спадщина переходить у світ матеріальний, набуваючи можливості зберегтися як історичне та культурне надбання. У цих випадках «живі культурні прояви» віддзеркалюються в матеріальних предметах через набуття ними форми в просторі й часі, втрачаючи, однак, більшість зв'язків із суспільством, яке їх породило. Прикладом перетворення може бути пісня, котра зберігається в архіві у виді запису: залишаючись частиною нематеріальної спадщини, вона набула сталішої форми.

Саме поняття «нематеріальна культурна спадщина» в повному обсязі було сформульоване на 32-й сесії ЮНЕСКО, що відбулася в Парижі з 29 вересня по 17 жовтня 2003 р. Одним із результатів роботи є Міжнародна конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини від 17 жовтня 2003 р. Доповнюючи Конвенцію 1972 р. про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини, що стосувалася лише історичних і природних пам'яток, нова Конвенція охоплює фольклор, усні традиції та форми вираження, зокрема мову як носія нематеріальної культурної

спадщини; виконавські мистецтва; звичаї, обряди, свята; знання та звичаї, що стосуються природи та всесвіту; знання та навички традиційних ремесел. На Генеральній конференції конгресу 2004 р. зазначалося, що Конвенція ЮНЕСКО від 2003 р. — перший значний крок на шляху до оновлення ставлення людини до культурної спадщини за допомогою популяризації інтеграційних підходів до матеріальної та нематеріальної спадщини. До 30 січня 2006 р. 30 держав ратифікували Конвенцію про охорону нематеріальної культурної спадщини. Конвенція набула чинності 20 квітня 2006 р. [3; 7].

Отже, нематеріальна культурна спадщина означає не тільки звичаї, форми уявлення та вираження, знання й навички, а й пов'язаний з ними культурний простір та об'єкти матеріального світу: інструменти, предмети, артефакти.

Нематеріальні прояви культури — це неречові результати діяльності інтелекту людини (мова, епічні оповіді, культурний простір, свята, звичаї, обряди та ін.), нерозривно пов'язані з природним простором та пам'ятними місцями.

Основні нормативні джерела, що містять положення щодо міжнародно-правового захисту культурних цінностей, традиційно можна поділити на такі групи: конвенції та угоди універсального характеру, регіональні конвенції та угоди, двосторонні договори. Міжнародні конвенції та угоди поєднують більшість держав світу. У них закріплені основні принципи, які стосуються охорони культурної спадщини та здійснення міжнародного обміну культурними цінностями.

Охорона культурної спадщини є єдиним інтересом для всього людства. Але що розуміється під охороною? У загальному сенсі це ті заходи, які необхідно організувати й успішно реалізувати суб'єктам міжнародних відносин для збереження надбання наших предків [7; 9].

Захист окремих об'єктів культури має свої особливості, що розкриваються вже в дефініціях основних категорій. Так, у змісті поняття охорони нематеріальної культурної спадщини віддзеркалюється крихка суть об'єкта: його охорона передбачає вживання заходів з метою забезпечення життєздатності такої спадщини і містить ідентифікацію, документування, дослідження, збереження, захист, популяризацію, підвищення ролі, передачу та поширення (головним чином за допомогою освіти), а також відродження різних аспектів нематеріальної спадщини культури.

Слід розуміти, що охорона та попередження ризиків набагато важливіше, ніж відшкодування шкоди або втрати, тому основною метою світової спільноти є збереження культурної спадщини, а не підміна грошовими сумами предметів, які є унікальними та незамінними.

Отже, міжнародна охорона культурної спадщини — це комплекс юридичних, адміністративних, фінансових, наукових, технічних та організаційних заходів, що реалізуються на міжнародному або національному рівнях. Вони, зазвичай, направлені на виявлення (ідентифікацію), збереження, вивчення, популяризацію і відродження культурної спадщини та розвиток технічного потенціалу людства.

Конвенція 2003 р. передбачає, що охорона нематеріальної культурної спадщини на державному рівні передбачає розробку, прийняття та реалізацію заходів, необхідних для забезпечення охорони такої спадщини. Найважливішим заходом є ідентифікація та визначення різних елементів нематеріальної скарбниці людства: це виявляється в обов'язку учасників Конвенції 2003 р. періодично складати переліки такої культурної спадщини, зокрема тієї, що перебуває в небезпеці, та надавати їх до спеціально створеного в рамках Конвенції Міжурядового комітету з охорони нематеріальної культурної спадщини [7; 9].

Держави, які є учасниками Конвенції 2003 р., обов'язково мають визначити, а при необхідності створити компетентні органи з охорони нематеріальної культурної спадщини. Серед заходів, спрямованих на охорону, можна назвати обов'язок сприяти науковим, технічним, мистецтвознавчим дослідженням та розробці науково-дослідницьких методологій з метою найефективнішої охорони.

Зрозуміло, що для успішного функціонування системи необхідна грамотно спланована політика, направлена на підвищення значимості нематеріальної культурної спадщини в суспільстві. Основними етапами її реалізації, відповідно до Конвенції, є:

- підготовка кадрів у сфері управління спадщиною;
- державний контроль над виконанням норм по обережній передачі спадщини та відповідного поводження з нею, а також забезпечення відкритого рівного доступу до неї.

Процес реалізації такої «політики відкритості» має відбуватися без шкоди інтересам і суверенітету держави: усім учасникам взаємодії слід додержувати норм закону і практики. Важливими є також підтримка закладів, які займаються документацією нематеріальної культурної спадщини (музеїв, бібліотек, архівів) та створення нових осередків у структурі, яка вже існує [3; 7].

Для того, щоб забезпечити підвищення поінформованості громадськості та зміцнити потенціал нематеріальної культурної спадщини через її визнання та повагу (що також є одним із напрямів охорони), учасникам Конвенції пропонується розробити відповідні програми у сфері освіти та підготовки кадрів; здійснювати заходи щодо розвитку наукових досліджень; поширити практику застосування неформальних способів передачі знань; своєчасно

інформувати громадськість про небезпеку, що загрожує спадщині; сприяти освіті з питань охорони природного простору та пам'ятних місць, існування яких необхідне для вираження нематеріальної культурної спадщини. У межах такої діяльності дуже важливо забезпечити максимальну участь спільнот, окремих груп та осіб, які займаються створенням, збереженням та передачею такої спадщини, а також активно залучати їх до управління спадщиною. Результатом такої взаємодії є програми держав з охорони нематеріальних активів культури, котрі можуть бути або самостійно реалізовані учасниками Конвенції, або надаватися Міжурядовому комітету для відбору з метою сприяння здійснення найоптимальніших із них.

Фольклор, як найважливіший елемент нематеріальної культурної спадщини, заслуговує на правову охорону, подібну до охорони творів інтелектуальної творчості. Правовий захист дозволяє розвивати, забезпечувати наслідування поколінь і поширювати цей вид спадщини як усередині однієї країни, так і за її межами без утиску законних інтересів третіх осіб. Разом із Конвенцією про охорону нематеріальної культурної спадщини для охорони фольклору має значення і Рекомендація ЮНЕСКО про збереження фольклору (від 15 листопада 1989 р.). Крім аспектів охорони проявів фольклору, пов'язаних з інтелектуальною власністю, є інші категорії прав, які вже забезпечуються та мають і надалі забезпечуватися правовою охороною в центрах документації й архівних службах, що вивчають питання фольклору. Необхідне проведення самостійної політики держав зі збереження фольклору, наприклад, захист носія фольклорної інформації як носія традицій (особистий захист життя й здоров'я, забезпечення конфіденційності); надання гарантій інтересам «збирачів фольклору» (зібрані матеріали мають зберігатися в архівах у доброму стані та відповідно до певної методики); розробку заходів для захисту зібраних матеріалів від їх навмисного неправомірного використання; покладення відповідальності за використання зібраних матеріалів на архівні служби та ін. [1; 3; 7].

Конвенція 2003 р. передбачає складання, оновлення та публікацію Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини людства, головне призначення якого — забезпечення більшої наочності спадщини та сприяння усвідомленню її важливості світовою спільнотою. Список складає, оновлює та публікує Міжурядовий комітет, з урахуванням пропозицій держав-учасників.

На основі переліків нематеріальної культурної спадщини, які надають держави, в межах міжнародної охорони Комітет складає Репрезентативний список нематеріальної культурної спадщини людства (є ілюстративним і забезпечує наочність спадщини) та

Список нематеріальної культурної спадщини, яка потребує нагальної охорони (складається з метою вживання екстрених заходів). На основі пропозицій від держав і відповідно до розроблених критеріїв Комітет здійснює періодичний відбір та сприяє здійсненню національних, субрегіональних або регіональних програм, проєктів та заходів з охорони спадщини. При цьому особливі умови створюються для країн, що розвиваються. З цією метою Комітет розглядає й узгоджує заявки на міжнародну допомогу та супроводжує здійснення цих програм, проєктів і заходів поширенням передової практики в різних формах.

У межах міжнародного співробітництва на учасників Конвенції 2003 р. покладається обов'язок співробітничати на двосторонньому, субрегіональному, регіональному та міжнародному рівнях.

Поняття «міжнародне співробітництво» передбачає в себе обмін інформацією та досвідом, спільні ініціативи, створення механізму надання допомоги державам-учасникам в їх зусиллях, спрямованих на охорону нематеріальної культурної спадщини. Допомога, що надається, зазвичай регулюється угодою між державою-учасником, яка є бенефіціаром, і відповідним органом міжнародної організації. За загальним правилом бенефіціар бере участь у витратах, пов'язаних із заходами охорони, на які надається міжнародна допомога, та доповідає про використання допомоги [7; 16].

Міжнародна допомога може виявлятися в:

- дослідженнях, що стосуються охорони;
- наданні послуг експертів та носіїв нематеріальної культурної спадщини;
- підготовці персоналу; розробці нормативних та інших заходів охорони;
- створенні та забезпеченні функціонування різних інфраструктур; наданні устаткування та ноу-хау;
- наданні позик під низькі проценти тощо.

Як уже зазначалося, найважливішим напрямом внутрішньодержавної діяльності є зміна національного законодавства відповідно до міжнародних обов'язків країни. При цьому важливо дотримуватися балансу між суверенітетом держави й інтересами світової спільноти. Тобто держави встановлюють санкції за порушення заходів, які вони прийняли на виконання Конвенції. При цьому санкції мають бути адекватними за суворістю покарання — ефективно запобігати порушенням та позбавляти порушників зиску, який вони мають із протиправної діяльності. Однією із правових проблем співробітництва держав по боротьбі зі злочинністю є проблема юрисдикції. Рівень і форми співробітництва залежать від того, якою мірою злочини порушують інтереси

міжнародної спільноти. У цьому сенсі виділяють злочини міжнародного характеру та загальнокримінальні. Міжнародні злочини Комісія міжнародного права визначає як міжнародно-правові діяння, що виникли в результаті порушення державою такого обов'язку, яке має основоположне значення для забезпечення життєво важливих інтересів міжнародної спільноти. За такі злочини відповідальність разом із державою несуть і індивіди. Злочини міжнародного характеру, крім того, що вони посягають на національний правопорядок, порушують інтереси міжнародної спільноти. Іноді ці злочини називають конвенційними, оскільки співробітництво держав у боротьбі з конкретними злочинами міжнародного характеру здійснюється в межах багатосторонніх міжнародних договорів. Кримінальні злочини не посягають на міжнародний правопорядок і не шкодять інтересам міжнародної спільноти, але іноді здійснення правосуддя неможливе без допомоги інших держав [7; 12].

В українському законодавстві норми, що створюють бар'єр для потенційних порушників, містяться в Кримінальному кодексі та Кодексі про адміністративні правопорушення. Однак при цьому немає санкцій за замах на нематеріальну спадщину культури.

Так, Стаття 7.13 Конвенції передбачає штраф за порушення вимог зберігання, використання та охорони об'єктів культурної спадщини (пам'яток історії та культури) федерального значення, їх територій та зон охорони; Стаття 7.14 забороняє виконання земляних, будівельних та інших робіт без дозволу державного органу охорони об'єктів культурної спадщини; Стаття 7.15 — проведення археологічних розвідок або розкопок без відповідного дозволу; Стаття 7.16 забороняє відвід земельних ділянок на землях історико-культурного значення.

Ефективність міжнародного культурного обміну в міжнародних комунікативних потоках, формування їх правової бази багато в чому залежать від комунікації та інформації. Саме ЮНЕСКО — світовий лідер у сфері сприяння свободі друку, плюралізму та незалежності засобів масової інформації. У своїй основній програмі вона прагне сприяти вільному потоку інформації та зміцненню можливості країн, що розвиваються, в галузі комунікацій. Вона допомагає державам-членам у зміні внутрішнього законодавства про засоби масової інформації відповідно до демократичних норм та забезпеченні редакційної самостійності державних та приватних ЗМІ. У разі порушення свободи преси Генеральний директор ЮНЕСКО втручається по дипломатичних каналах або через публічні заяви [3; 4; 7; 9].

За ініціативою ЮНЕСКО 3 травня — Всесвітній день свободи друку. З метою зміцнення комунікаційної інфраструктури та кадрового складу в країнах, що розвиваються, вона здійснює

експертизу, допомагає розробляти національні та регіональні проекти у сфері ЗМІ, передусім за допомогою Міжнародної програми розвитку комунікацій.

ЮНЕСКО допомагає країнам, що розвиваються, у створенні їх власних систем інформатики та доступу до глобальних інформаційних потоків з метою усунення розриву в цифрових технологіях.

Нові інформаційні та комунікаційні технології (ІКТ), багатозазово підвищуючи можливості виробництва, розповсюдження та отримання інформації в безпрецедентних масштабах, поширюють принцип безперешкодного руху ідей. ЮНЕСКО прагне забезпечити, щоб максимальна кількість людей скористалася цими можливостями.

У відомій декларації тисячоліття ООН містяться зобов'язання «забезпечити, щоб усі блага нових технологій, особливо інформаційно-комунікаційних, були доступними всім». В умовах глобальної економіки такі технології можуть сприяти прискоренню розвитку, економічному зростанню, підвищенню продуктивності та викоріненню злиденності.

Для вирішення цього питання Генеральний секретар сформував у листопаді 2001 р. Цільову групу ООН з інформаційно-комунікаційних технологій. Її функції: просвітня діяльність, політика залучення населення, інноваційні технологічні та бізнес-моделі при одночасній організації партнерства за участю державного і приватного секторів та громадянського суспільства, що сприяє досягненню цілей у галузі розвитку через широке застосування ІКТ [2; 7].

Цільова група створила робочі групи по конкретних напрямках розвитку ІКТ, зокрема: політика та управління ІКТ; національні та регіональні стратегії в галузі електроніки; розвиток людських ресурсів та створення потенціалу; комерційні підприємства та підприємництво. Вона також створила регіональні підрозділи для Африки, Латинської Америки та Карибського басейну, арабських країн, Європи та Центральної Азії, здійснюючи підтримку конкретним регіонам з метою посилення взаємозв'язку існуючих регіональних зусиль.

Для скорочення розриву в цифрових технологіях необхідні міжгалузеві зусилля в державному та приватному секторах на глобальному, регіональному й місцевому рівнях. Завдання Цільової групи полягає в тому, щоб зміни в новій економіці стали продуктивними та сталими в довгостроковій перспективі, поширювалися у світовому масштабі та враховувалися потреби населення світу.

ООН і ЮНЕСКО постійно підкреслюють нееквівалентність інформаційних потоків сучасного світу. Ще в 1957 р. ЮНЕСКО

звернула увагу Генеральної Асамблеї ООН на своєрідний інформаційний голод, що базується на невідповідності обміну між багатими країнами Півночі та бідними Півдня.

Світ отримує 80 % новин із Лондона, Парижа та Нью-Йорку. Індустріальні країни повністю контролюють такі сфери, як наукова та технічна інформація; інформація, що стосується промислових, комерційних, банківських, торгових операцій; інформація про природні ресурси та клімат. Така інформація контролюється урядовими організаціями й крупними корпораціями та не попадає в країни, що розвиваються [14].

Це викликає певне занепокоєння ООН та ЮНЕСКО, оскільки кількісна перевага обов'язково перейде в якісну. Подібна невідповідність спостерігається також і на рівні культурного обміну.

Існують й інші види асиметрії, що призводять до неефективності комунікації. Наприклад, так звана зовнішня асиметрія, коли транснаціональні компанії захоплюють зміст культурних та розважальних програм у країнах, що розвиваються. Поступово втрачається стимул до виробництва власних програм, кінофільмів, книг. У результаті виникає односторонність смаків, стилів та змістовного наповнення культурного життя [14].

Загалом це важлива проблема, тому що вільний обмін інформацією, що захищається міжнародною спільнотою, нині не реалізується. Це суттєва проблема ще й тому, що розвиток країни та відповідних комунікаційних можливостей взаємопов'язаний. Тому ЮНЕСКО спрямовує зусилля на формування нового світового інформаційного та комунікаційного порядку, який робить інформаційний обмін еквівалентнішим.

Таким чином, аналізуючи стан та перспективи процесів налагодження співпраці в галузях культури та комунікацій, що відбуваються в глобалізаційно-цивілізаційному світі сучасного інформаційного суспільства, можна з упевненістю стверджувати, що ЮНЕСКО при ООН в останні десятиліття зробила вагомий внесок у формування правового поля та дефініцій у сфері міжкультурного обміну в міжнародних комунікативних потоках. Робота саме такого змісту й рівня сприяє налагодженню полілогу та діалогу культур, зміцненню міжнародних зв'язків у галузі соціально-культурних комунікацій. Таким чином торується творчий шлях міжнародної співпраці, а не ворожнечі культур у глобалізованому світі.

Список літератури

1. Акты 30-й сессии Генеральной конференции ЮНЕСКО, Париж, 26 октября — 17 ноября 1999 г. Т. 1. Резолюции. — Париж : ЮНЕСКО, 2000. — 144 с.

2. Акты 31 сессии Генеральной конференции ЮНЕСКО, Париж, 15 октября — 13 ноября 2001 г. Т. 1. Резолюции. — Париж : ЮНЕСКО, 2002. — 195 с.
3. Антошевська Н. Вклад ЮНЕСКО в зміцнення миру в добу глобалізації / Наталія Антошевська // Державне управління і право : зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т культури і мистец., Ін-т держ. упр. і права. — К., 2006. — Вип. 1, ч. 2. — С. 115–123.
4. Декларация о расе и расовых предрассудках : принята 27 нояб. 1978 г. (Париж) // Международные нормативные акты ЮНЕСКО. — М., 1993. — С. 223–230.
5. Делягин М. Г. Мировой кризис : Общая теория глобализации / М.Г.Делягин. — М. : ИНФРА-М, 2003. — С. 51.
6. Диалог культур, народов, цивилизаций [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.unesco.ru/files/docs/>. — Загл. с экрана.
7. Каткова Т. Г. Діяльність ЮНЕСКО у сфері збереження культурної спадщини : правові аспекти / Т. Г. Каткова. — Х. : Титул, 2007. — 181 с.
8. Крашенинникова М. Культурное наследие: юридические аспекты. [Электронный ресурс] / М. Крашенинникова. — Режим доступа: <http://www.memorial.spb.ru>. — Загл. с экрана.
9. Макаренко Є. А. Інформаційне суспільство, політика, право в програмній діяльності ЮНЕСКО / Євгенія Анатоліївна Макаренко. — К.: Наша культура і наука, 2001. — 384 с.
10. Общественные перемены и культура мира / Междунар. ин-т перспектив. проблем социокультур. и полит. развития. — М. : Весь мир, 1998. — 364 с.
11. Организация Объединенных Наций: основные факты : [справочник] — М. : Весь мир, 2000. — 402 с.
12. Основні положення Меморандуму про співробітництво між Урядом України і Організацією Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) // ЮНЕСКО. — Вип. 3. — С. 3–5.
13. Основные факты об организации Объединенных Наций / пер. с англ. Н. Л. Некрасова. — М. : Весь мир, 2005. — 435 с.
14. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. — М. : Рефлбук ; Киев : Ваклер, 2001. — С. 571.
15. Программы и проекты ЮНЕСКО в области науки и участие в них Украины / Малицкий Б., Кузьминов В., Оноприенко В., Артемова В. ; ЮНЕСКО. — Венециан. регион. офис, НАН Украины, Центр исслед. науч.-техн. потенциала и истории науки им. Г. М. Доброва. — Киев, 2001. — 38 с.
16. Раков С. А. Якість освіти: європейський вимір / Раков С. А. // Вісн. ТІМО. — 2007. — № 10/11. — С. 4–13.
17. Україна в ЮНЕСКО [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://unesco.iatp.org.-ua/uk_unesco.html#start. — Назва з екрана.
18. Хейзинга Й. Homo Ludens : статті по історії культури / Й. Хейзинга. — М. : Наука, 1997. — С. 227.

Надійшла до редколегії 18.10.2011 р.